

ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Тетяна Бевз

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙНОСТІ

*У статті розглядається становлення і розвиток виборчої системи в сучасних умовах. Акцентується увага на тому, що вибори — це фундамент демократичного суспільства. Автор доводить, що за період незалежності в Україні фактично функціонувало шість виборчих законів і п'ять виборчих систем. **Ключові слова:** вибори, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система.*

Tetyana Bevez. Transformation of the electoral system in the conditions of Ukrainian political reality. The article examines incipience and development of the electoral system in current conditions. However, attention is accented on the elections as the basis of the democratic society. An author demonstrates, that during the period of the independence of Ukraine, six electoral laws and five electoral systems have been functioning. **Keywords:** elections, electoral system, majority electoral system, proportional electoral system.

Формування політичної системи суспільства залежить значною мірою від системи виборів в органи політичної влади. Сучасній політичній науці вже відома наука, що вивчає різні аспекти виборів — псефологія. Вперше термін «псефологія» стосовно виборів використав викладач з Оксфорда Ф. Гарді в 1949 р. Псефологія розглядається окремими вченими як спеціальна політологічна дисципліна, схожа за типом з науками про державу («державознавство»), про партії («партологія»), про війни («полемологія»).

Вибори — це фундамент демократичного суспільства. Справжні демократії являють собою політичні системи, в яких доступ до влади і право ухвалювати рішення здійснюється за результатами вільних загальних виборів. Один з головних методів здійснення вибору — голосування. У недемократичних режимах вибір означає відбір — *seligere* (фр.). У сучасних демократіях вибори як відбір *seligere* трансформувалися в *eligere* (фр.) — вибори як простий акт голосування. Водночас, можна повністю погодитися з К. Победо-

носцевим стосовно того, «вибори жодним чином не виражають волю виборців» [1, с. 100].

У законодавчій літературі, періодиці, масовій свідомості термін «вибори» використовують у двох значеннях: як день голосування і як уся виборча кампанія (процес).

Уся історія вітчизняного виборчого законодавства нагадує хроніку бойових дій. З моменту незалежності в Україні функціонував Закон УРСР від 27.10.1989 р. № 8304-XI «Про вибори народних депутатів Української РСР». Потім відбулася його модернізація Законом України від 18.11.1993 р. № 3623-XII «Про вибори народних депутатів України». Перший раз виборчу систему докорінно змінив Закон України від 24.09.1997 р. № 541/97-ВР «Про вибори народних депутатів України». Він втратив дію згідно із Законом України від 18.10.2001 р. № 2766-III «Про вибори народних депутатів України». У свою чергу, цей Закон втратив силу з 1 жовтня 2005 р., окрім частини сьомої статті 15-ї і статті 81-ї цього Закону, які втратили силу з дня проведення чергових виборів народних депутатів України 2006 р. (згідно із Законом України від 25.03.2004 р. № 1665-IV «Про вибори народних депутатів України»). Проте останній Закон був викладений у новій редакції Законом України від 7.07.2005 р. № 2777-IV «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України», тобто фактично почав діяти новий Закон. Але вважається, що вибори народних депутатів України 2006 і 2007 рр. пройшли за Законом України від 25.03.2004 р. № 1665-IV.

Чинний регламент проведення парламентських кампаній бере свої витоки від закону про вибори народних депутатів у УРСР, який був прийнятий у жовтні 1989 р. Він був більш демократичним, ніж його союзний аналог. Зокрема, передбачав: пряме таємне волевиявлення громадян; поділ території республіки на одномандатні округи; більш прогресивну модель висунення кандидатів — цим правом наділялися збори виборців, трудові колективи, а також суспільні і політичні організації. Така схема у радянські часи була значним кроком вперед.

Вибори до Верховної Ради УРСР XII скликання (або Верховної Ради України I скликання), відбулися у березні 1990 р. і були першими демократичними альтернативними виборами в республіці.

Депутатський корпус зразка 1990 р. відрізнявся від своїх попередників і кількісно, і якісно. Кількість депутатів зменшилася з 650 до 450. У кожному другому окрузі депутат мав від 4 до

8 конкурентів, у 64 округах було від 10 до 19 кандидатів, у 7 — по 20 і більше, у 130 — по 3-4 кандидати.

Суттєву кількість мандатів отримали опоненти чинної влади, а сам парламент досить швидко і жорстко структурувався за політичною ознакою. Найявніші двох центрів впливу (група «239» і «Народна Рада») хоча і мали за собою перманентні конфлікти, тим не менше сприяли поступовій демократизації законодавчої бази ще до проголошення незалежності. До речі, саме «Народна Рада» у тому ж 1990 р. першою порушила питання про терміновий перехід до жорсткої пропорційної виборчої моделі. Введення пропорційної моделі було однією з вимог відомого студентського голодування.

Вибори у Верховну Раду України 1994 р. були першими, що відбувалися за умов багатопартійності, але, фактично, ще не на реальній багатопартійній основі. Вони проходили за мажоритарною системою; політичні партії мали право висувати кандидатів у депутати нарівні з групами виборців, трудовими колективами і громадськими організаціями. Показово, що значна кількість партійних активістів воліла не афішувати свою партійну належність під час передвиборчої боротьби. Вибори пройшли за мажоритарною системою згідно з Законом «Про вибори народних депутатів» від 18 листопада 1993 р. Для перемоги необхідно було набрати абсолютну більшість голосів (50% + 1 виборчий голос) з мінімальною явкою не менш ніж 50% виборців. У листопаді 1993 р. парламент бачив альтернативу мажоритарній виборчій системі, але тоді на підтримку виборів за змішаною системою (тобто за повноцінну участь партій у виборчому процесі) виступила лише частина депутатів-членів Соціалістичної партії України, Руху, Партії демократичного відродження України і частина комуністів. 9 листопада 1993 р. голосування за вибори за змішаною системою було заблоковано — проти цього проголосували 199 депутатів. Причинами такої ситуації були, насамперед, відсутність сильних і впливових політичних партій та слабкий процес становлення багатопартійності, позиція «непартійних» депутатів, яким була не вигідна пропорційна виборча система, а також спротивом виконавчої влади.

У Верховну Раду було обрано 91 представника КПУ, 22 — НРУ, 21 — СелПУ, 14 — СПУ, 11 — УРП, по 5 — ППУ і КУНа. Ще 8 партій мали від одного до чотирьох депутатів. З 405 обраних депутатів тільки 178 представляли партії. Серед переможців виборів 94 були висунуті партіями або виборчими блоками, із них 61 — КПУ,

13 — НРУ, по 7 СелПУ й УРП. За наявності поділу на лівих і правих реального партійного структурування парламенту не відбулося. Фактично тільки ліві (комуністи, соціалісти, аграрії) і Рух утворили партійні фракції. Вони об'єднали близько 40% депутатів. При цьому навіть для них принцип солідарного голосування не був обов'язковим. Головою Верховної Ради України було обрано лідера соціалістів — О. Мороза.

Суперечки навколо питання про найбільш оптимальну для України виборчу систему точаться практично з моменту проголошення Україною незалежності. Після переходу від мажоритарної виборчої системи до змішаної, за якою половина депутатського корпусу обиралася в одномандатних округах, а половина — за пропорційною системою у загальнодержавному окрузі, виникла ідея обрання всього складу парламенту на основі пропорційного представництва в ньому політичних партій і блоків. У зв'язку з цим варто звернутися до твердження А. Лейпхарта, який констатував: «Дві основоположні альтернативи, перед якими виявляються творці нових демократичних конституцій, — це, по-перше, вибір між виборчими системами, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва, і, по-друге, — між парламентською і президентською формами правління» [2, с. 136].

Досвід виборчої кампанії 1994 р. засвідчив, що вибори, які відбувалися за мажоритарною системою, перетворилися на перманентний процес, який все більше перетворювався на фарс. В округах, у яких кандидати не набрали необхідної більшості голосів, вибори тривали майже два роки. Таким чином можна стверджувати, мажоритарна система виборів була малоефективною і не відображала реалій партійної структуризації, яка набувала ваги. За офіційними даними Центральної виборчої комісії у виборчій кампанії 1994 р. членами партій було 168 чоловік.

На третій сесії Верховної Ради України другого скликання відбувся розгляд і обговорення нового проекту закону про вибори. Перше читання закону про вибори було 5 березня 1997 р., тоді законопроект підтримали 232 депутати. У період розгляду закону в другому читанні Л. Кучма підтримував змішану систему виборів. Під час пленарного засідання на початку березня 1997 р. розгляд цього закону в другому читанні було зірвано. Голосування заблокувала депутатська група «Конституційний центр» і фракція «Аграрники України», які в першому читанні підтримали запропоновану комісією пропорцію 50х50.

18 червня 1997 р. на засіданні Верховної Ради України 315 парламентарів голосували за новий закон. І, нарешті, лише 24 вересня 1997 р. Верховна Рада 226 голосами «за» проголосувала за змішану систему. 22 жовтня 1997 р. Глава держави нарешті поставив підпис під багатостраждальним документом. Президент повідомив широкий громадськості про це у своєму зверненні до народу України по телебаченню та радіо, при цьому зазначивши, що він «зробить усе для того, щоб ніхто і ніщо не завадило висловлювати свою волю..., щоб передвиборча боротьба не переросла у нагнітання нездорових пристрастей. Щоб вибори не пересварили всіх і вся, а держава не перетворилася в грандіозну Кайдашеву сім'ю, де люди втратили спільну мову»[3].

За два роки до чергових президентських виборів (1997 р.) Верховна Рада України затвердила змішану виборчу модель, що дало змогу політичним партіям суттєво впливати на події в країні. У виборах до Верховної Ради України 29 березня 1998 р., що проходила за змішаною мажоритарно-пропорційною системою, взяли участь 21 партія і 9 виборчих блоків. Ухвалений напередодні новий виборчий закон через недосконалі механізми реєстрації не дав змоги реально стимулювати формування потужних авторитетних партій. Половина учасників виборів набрала від 1,3% до 0,14% голосів, тобто була статистом, що тільки дезорієнтували виборців. Але й вісім партій переможниць, що подолали 4-відсотковий бар'єр і додали до 225 мандатів «списочників» ще 79, набраних в одномандатних округах, не змогли забезпечити чіткого структурування парламенту. Значну кількість — 118 місць одержали позапартійні депутати. Вибори зафіксували стабільність представництва трьох лівих і однієї правої партії. Тільки ліві партії утворили фракції винятково на партійній основі, інші — орієнтувалися на притягнення максимальної кількості депутатів за рахунок представників інших партій і позапартійних.

Новий етап із запровадження пропорційної системи розпочався 18 січня 2001 р. Народні депутати України 254 голосами ухвалили закон України про вибори народних депутатів. Законом було передбачено, що вибори до Верховної Ради України будуть проходити виключно за пропорційною системою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Через тиждень після ухвалення закону глава Адміністрації Президента України В. Литвин заявив, що прийнятий Верховною Радою Закон України про вибори народних депутатів, який

передбачає пропорційну систему виборів, нині «не на часі» для України, «оскільки до виборів за партійними списками потрібно йти поступово». Він залишає можливість запровадження пропорційної системи виборів «у перспективі в плані політичного структурування», а на цей час було б доцільним ще раз звернутися до змішаної системи і лише «істотно вдосконалити закон» [4].

Коментуючи можливість підписання закону про вибори Главою держави, В. Литвин заявив, що у Президента «сьогодні є вагомі аргументи проти ухвалення такого закону». Він вказував, що Президент вважає за доцільне доопрацювати, покращити закон про вибори на змішаній основі і ще раз провести наступні вибори за цією схемою [5].

20 лютого 2001 р. Президент України повернув зі своїми пропозиціями Закон «Про вибори народних депутатів України» для повторного розгляду Верховною Радою. Упродовж 2001 р. п'ять разів упродовж дев'яти місяців Президент Л. Кучма відхиляв нову версію виборчого закону — 20 лютого, 19 квітня, 4 липня, 14 серпня і 4 жовтня. Президент залишався несхитним, вищий законодавчий орган у жовтні 2001 р. ухвалив новий закон, який зберігав колишню, «половинчасту» виборчу модель. Єдиним видимим позитивним моментом модернізованого базового закону було впровадження деяких механізмів протидії адміністративному ресурсу. Зокрема, більш прогресивною стала методика формування окружних виборчків. Однак все це були половинчасті засоби.

31 березня 2002 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради України — треті вибори до вищого органу законодавчої влади за часів незалежності нашої держави. Водночас вони стали другими, які проводилися за змішаною системою, тобто коли одна половина народних депутатів України обиралася в мажоритарних округах, а друга — за партійними списками. Одночасно відбулися вибори до органів місцевого самоврядування та Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

На виборах 2002 р. Центральною виборчою комісією було зареєстровано 3504 кандидати у народні депутати України у 225 одномандатних виборчих округах. У багатомандатному окрузі Центральною виборчою комісією було зареєстровано 3746 кандидатів у народні депутати України, занесених до виборчих списків 33 політичних партій та виборчих блоків партій. За результатами голосування право на участь у розподілі депутатських мандатів набували тільки шість політичних партій та виборчих блоків партій, що

здобули чотири і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Серед цих партій та блоків: Виборчий блок політичних партій — Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», який набрав 23,57% голосів виборців (70 мандатів); Комуністична партія України — 19,98% (59); Виборчий блок політичних партій «За єдину Україну» — 11,77% (35); Виборчий блок політичних партій — Блок Юлії Тимошенко — 7,26% (22); Соціалістична партія України — 6,87 (20); Соціал-демократична партія України (об'єднана) — 6,27% (19). Між ними було поділено 225 депутатських мандатів. У виборах брало участь 33 партії та блоки.

Останнім важливим кроком мало стати затвердження пропорційної системи. Привід для певного оптимізму щодо цього питання був: п'ять із шести партій (блоків) подолали чотирьох відсотковий бар'єр два роки тому (а саме: «Наша Україна», КПУ, СПУ, БЮТ і СДПУ(о)) виступали за відмову від змішаної схеми. За її збереження висловився тільки блок «За єдину Україну», який згодом розпався. Головною перешкодою залишалося небажання Президента. Його позиція дещо змінилась після того, як влада взялася за конституційну реформу. Причинами цього є, по-перше, те, що до відходу від мажоритарної системи практично повинен був привести сам факт зміни політичного формату, по-друге, прихильником пропорційної системи був В. Медведчук, головний радник Президента і головний ідеолог запланованих реформ, по-третє, пропорційні вибори мали стати платою за участь у процесі реалізації реформи представників КПУ і особливо СПУ. Без голосів фракцій, керівниками яких були П. Симоненко і О.Мороз, будь-яка спроба переписати Основний закон була з самого початку приречена на провал [6].

24 серпня 2002 р., проголошуючи початок політичної реформи, Президент заявив, що реформування системи виборчого законодавства має відповідати потребам парламентсько-президентської системи, тобто має відсудитися запровадження пропорційної системи виборів, але «європейського зразка».

Черговим кроком на шляху до запровадження пропорційної виборчої системи була спроба опозиції домовитися з В. Януковичем про підтримку програми діяльності уряду в обмін на голоси фракцій більшості за пропорційний закон про вибори. Домовленості не були реалізовані.

На третій сесії Верховної Ради України четвертого скликання розглядалося 10 проектів виборчих законів. Необхідної підтримки

не мав жодний. Найбільшим успіхом користувався варіант, поданий рухівцем Ю. Ключковським, комуністом Г. Пономаренком і соціалістом М. Рудьковським. Для досягнення мети йому не вистачило 9 голосів.

19 вересня 2003 р. керівники фракцій «Наша Україна», КПУ, СПУ та БЮТ підписали «Меморандум солідарності демократичних сил», основою якого була необхідність проведення парламентських виборів на пропорційній основі. Перший заступник голови фракції «Наша Україна», лідер Української Народної Партії Ю. Костенко зазначив, що «суть домовленостей четвірки — перед тим, як вести мову про конституційні зміни, необхідно добитися схвалення парламентом закону про вибори на пропорційній основі у редакції Ключковського та Рудьковського, і лише після підписання Президентом цього закону фракції четвірки зможуть говорити про ті чи інші конституційні зміни» [7].

На четвертій сесії Верховної Ради України четвертого скликання все повторилося майже з абсолютною точністю. Дев'ять проєктів (4 принципово нових і 5 оновлених версій старого закону) — і теж нульовий результат. 16 жовтня 2003 р. проєкт Ключковського — Пономаренка — Рудьковського здобув 209 голосів.

Перехід до пропорційних виборів дозволив би забезпечити чітку фракційну структуру парламенту та посилити його вплив на формування уряду. Цілком очевидно, що проти такої системи виступав Президент та депутати, обрані в мажоритарних округах. Перший не був зацікавлений у звуженні свого впливу на формування та діяльність Кабінету Міністрів, другі — у втраті шансів бути обраними до парламенту. Саме тому спроби окремих фракцій, утворених на партійній основі, «проштовхнути» пропорційний виборчий закон у парламенті Верховної Ради четвертого скликання закінчилися лише удосконаленням технічних аспектів чинного на той час Закону «Про вибори народних депутатів України».

У лютому 2004 р. відбулася міжнародна конференція «Україна в Європі і світі». Її учасники зустрілися 21–22 лютого зі студентами НаУКМА. Своє бачення майбутнього для України визначила, серед інших, экс-державний секретар США Мадлен Олбрайт. Акцент вона зробила на проведенні вільних виборів в Україні. Відзначивши, що «на прикладі Грузії ми можемо побачити, коли є сильний лідер, тобто Шеварднадзе, але він не забезпечив проведення вільних виборів, і який був результат» [8].

Перипетії з виборчим законодавством продовжилися і в лютому-березні 2004 р. На розгляд було подано шість законопроектів. Переконаність у прийнятті закону підкріплювалася, по-перше, тим, що пропорційні вибори зафіксовані у попередньо схваленому проекті конституційних змін, по-друге, від прийняття нової моделі багато в чому залежить лояльність комуністів і соціалістів. Остаточний виборчий закон було прийнято у ніч з 25 на 26 березня 2004 р. В Україні затверджено пропорційний виборчий закон. Президент підписав закон про пропорційні вибори і з часу опублікування він набрав чинності.

Ухвалений закон про пропорційні вибори мав ряд суттєвих недоліків. Він був не чим іншим, як компромісом для затвердження політичної реформи. Впровадження в Україні пропорційної виборчої системи надало виборам конфронтаційного характеру і перетворило їх в інструмент сепарації українських регіонів і їх відчуження один від одного саме через політиків, а не об'єктивні причини.

26 березня 2006 р. відбулися вибори до Верховної Ради. Вперше вони проводилися за пропорційною виборчою системою. Вибори 2006 р. виявилися рекордними за кількістю партій і блоків, що взяли в них участь. Виборчий бюлетень був 80 см завдовжки і включив 45 претендентів. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Виборча кампанія офіційно розпочалася 7 липня 2005 р., з 26 листопада до 31 грудня 2005 р. проходило висування та реєстрація кандидатів у депутати. Особливістю цієї виборчої кампанії була її вартість. Це були найдорожчі вибори в історії незалежної України.

Політичні сили, які змагалися за мандати, мали доступ до засобів масової інформації; нікого не блокували і не знищували засобами інформаційного кілерства. Це свідчило про реальні здобутки нової влади на шляху демократичних реформ. З іншого боку, організація процедури голосування в багатьох випадках була незадовільною. Підрахунок голосів і складання протоколів породили численні заяви про фальсифікації і вимоги перерахунку голосів — насамперед тих політиків, партії яких не подолали 3-відсотковий бар'єр. Лідерами виборчих перегонів стали: Партія Регіонів — 32,14%; Блок Юлії Тимошенко — 22,29%; Блок «Наша Україна» — 13,95%; Соціалістична партія України — 5,69, Комуністична партія України — 3,66%.

Четвертим Указом Президента від 31 липня 2007 р. було призначено позачергові вибори до Верховної Ради України на 30 вересня.

2 серпня 2007 р. в Україні стартувала передвиборча кампанія, у якій взяли участь 20 партій і передвиборчих блоків. На виборах 3-відсотковий бар'єр подолали: Партія регіонів (34,37%), Блок Юлії Тимошенко (30,71%), блок «Наша Україна — Народна самооборона» (14,15%), Комуністична партія України (5,39%), Блок Литвина (3,96%). Соціалістична партія України набрала 2,86% і до парламенту не потрапила. Експерти констатували: «Ця виборча кампанія увійде в історію України як найнетиповіший приклад виборів за пропорційною системою. По-перше, більшість партій-гегемонів запровадила закріплений мажоритарний принцип координування кампанії в округах. По-друге, політична боротьба в проблемних округах і регіонах мала типові мажоритарні ознаки — сильний особистісний чинник, персональна робота з виборцем, проводилася адресна адаптація програми та стратегії під кожний специфічний регіон. По-третє, дострокові парламентські вибори в низці стратегічно важливих регіонів проводилися з прицілом під перевибори місцевих органів влади. Одноосібними лідерами, додатковими брендами регіональних кампаній у такому разі були не стільки всеукраїнські лідери, скільки лідери місцевих політичних груп» [9].

Головні українські партії так і не стали, фактично, загальнонаціональними і через існування саме такої виборчої системи не зацікавлені у процесах інтеграції України в єдиний організм, оскільки боялися ризиків втрати своїх виборців без отримання прихильності чужих виборців.

Формування коаліції у Верховній Раді України після вступу на пост новообраного Президента відбулося у спосіб, який напередодні навіть не розглядався серед можливих у рамках конституційного поля. Спосіб формування урядової коаліції значною мірою нівелює народне волевиявлення, адже виборча система, за якою були обрані народні депутати, передбачає голосування громадян за програми політичних партій (блоків) та сформовані ними списки кандидатів у депутати, а не за окремих депутатів. Тому депутати, обрані від відповідних політичних сил, зобов'язані діяти на виконання підтриманих їхніми виборцями програм. Народ не надавав народним депутатам мандата окремо, всупереч волі фракції, входить до коаліції. Це дає підстави стверджувати, що легітимність коаліції «Стабільність і реформи» та результати її діяльності є сумнівними [10].

Аналізуючи характер виборчих кампаній в Україні, можна констатувати, що вибори виявили тенденцію до постійного зростання

впливу опозиційних сил у країні, а також констатували факт входу опозиції у владу.

Дослідження функціонування партійних фракцій Верховної Ради показало, що існуючий механізм структурування не забезпечує взаємозв'язку між електоральними уподобаннями і партійною структурою парламенту, не стимулює створення стабільної більшості, не сприяє підтриманню фракційної дисципліни. Це є причиною фрагментарності і нестабільності партійної структури парламенту, низького рівня впливу партій на прийняття рішень, реального становища фракцій як утворень для «продавлювання» інтересів окремих угруповань. спостерігається жорстка залежність між рівнем партійної фрагментації парламенту та ефективністю прийняття рішень.

Принцип пропорційності у формуванні комітетів та порядок розподілу їх між фракціями на основі домовленості не стимулюють фракції до об'єднання для створення більшості, роблять можливим проведення комітетами різноспрямованої політики, невиконання ними контрольних повноважень. Це вказує на необхідність: чіткого визначення в регламенті юрисдикції комітетів; їх унормованого розподілу між більшістю і опозицією; ретельного відпрацювання процедур слухання в комітетах і розслідування, проведення «днів уряду», механізмів запитів і фінансового контролю.

За період незалежності в Україні фактично функціонувало шість виборчих законів і п'ять виборчих систем (три різновиди мажоритарної — 1989, 1993 і 1997 рр. (половина парламенту), пропорційна і технічна змішана).

Запровадивши пропорційну виборчу систему, політична реформа підірвала пасивне виборче право як конституційну гарантію політичної свободи народу. Виборча система України в її нинішньому варіанті приречена на поразку.

Питання про покращання пропорційної виборчої системи значною мірою зміщує акценти, оскільки цією проблематикою просто підміняється сама проблема. Адже у всьому світі немає прецедентів використання пропорційних систем з будь-якими умовами в державах з такою територією, населенням і однопалатним парламентом, як Україна. Саме тому приводом для зміни виборчої системи має стати конституційна реформа.

Аргументовано необхідність: зміни виборчої системи; реформування інституційних основ партійної системи; посилення впливу партій на функціонування державної влади; формування якісно

нової системи відносин між парламентом, урядом і Президентом, конституційного впровадження принципу, згідно з яким представники партій у парламенті об'єднуються у більшість, що формує уряд; правляча більшість і уряд несуть спільну відповідальність. Це забезпечить: послідовність і узгодженість процесу розробки і реалізації політичного курсу; політичну ідентичність уряду виборіві народу; стабільність уряду; прозорість у політичній боротьбі; удосконалення системи зворотних зв'язків між громадянами та парламентськими партіями, підвищення рівня політичної відповідальності владних інституцій.

---

1. Победоносцев К.П. Великая ложь нашего времени // К.П. Победоносцев: pro et contra. — СПб., 1996. — С.100.

2. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. — 1995. — № 5. — С. 136.

3. Урядовий кур'єр. — 1997. — 23 жовтня.

4. Урядовий кур'єр. — 2001. — 25 січня.

5. Факты и комментарии. — 2001. — 1 февраля.

6. Див.: Дзеркало тижня. — 2004. — 28 лютого — 5 березня.

7. Режим доступу: <http://www.unp.ua/ua/bodyzmi/27384.htm>

8. Академічна панорама. — 2004. — Березень. — С. 5.

9. Режим доступу: <http://vybory.org/themes/47.html>

10. Дзеркало тижня. — 2010. — 12–18 червня.